

μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας. Ὁ Ἀριστοτέλης, χρησιμοποιοῦν τὴν ἀρχὴν τῆς διακρίσεως καὶ διαιρέσεως πρὸς πρῶτος ὁ Πλάτων εἰσήγαγε, ἔδωκε εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλοσοφίαν τὴν πρώτην γενικὴν συστηματικὴν ἀνάλυσιν τῶν συμβεβηκότων τῆς φύσεως· τέσσαρας τάξεις διακρίνει: τὰ βάρεια σώματα τείνοντα πρὸς τὰ κάτω, τὰ στοιχεῖα ἐκείνα τὰ ὀποῖα, ὡς ἡ φλόξ, τείνουν πρὸς τὰ ἄνω καίτοι εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς· τοὺς ἀστέρας καὶ πλανήτας οἱ ὀποῖοι ὡς ἐκ τῆς φύσεώς τῶν εἶνε εἰς τοὺς οὐρανούς μὴ ὑποκείμενοι εἰς φθορὰν καὶ τελευταῖον τὴν Γῆν, κέντρον τοῦ Σύμπαντος ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὁποῖαν προσδιορίζονται ὅλα τὰ λοιπά. Τὸ σύστημα εἶνε σαφὲς ἐπιβεβαιούμενον διαρκῶς ὑπὸ τῆς πείρας καὶ ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ καὶ ἀφετηρία ὅλων τῶν μετέπειτα ἐπιστημῶν. Τὸ ὅλον ἔργον τοῦ δεικνύει πῶς μία φιλοσοφικὴ θεωρία καὶ ἀπόψις μεταβάλλεται εἰς ἐπιστημονικὴν μέθοδον. Εἰς κάθε ἐπιστήμην εὐρίσκομεν ὅτι αἱ θεμελιώδεις γνώσεις τῆς εἶνε ἀπλῶς αἱ εἰδικοποιήσεις τῶν φιλοσοφικῶν ἀπόψεων αἱ ὀποῖαι ἀποτελοῦν τὸ βάθος, τὸ φόντο τῆς διανοήσεως ὠρισμένης τινὸς ἐποχῆς. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀπόψεις αὗται ἔχουν ἀνάγκην συναρμολογήσεως ἄλλως θὰ εἶνε ὡς ἀστραπιαῖαι ἀναλαμπαὶ πρὸς τὰ λησμονοῦνται ἀμέσως. Ὅπως δὲ ὅμως φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη ὑποβροθίζονται ἀμοιβαίως. Πόσον διάφορος ἀπὸ τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους εἶνε ἡ εἰσφορὰ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Πρὸς δὲν εἶνε τόσο σαφὴς καὶ κατηγορηματικὸς ὡς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ δίδει πάντοτε λαβὴν εἰς ἀμφισβητήσεις. Ἴδου αἱ κυριώτεραι ἔννοιαι πρὸς ἑξάγονται ἀπὸ τοὺς διαλόγους τοῦ: Αἱ Ἰδέαι, τὰ φυσικὰ στοιχεῖα, ἡ ψυχὴ, ὁ ἔρως, ἡ ἁρμονία, αἱ μαθηματικαὶ σχέσεις καὶ ὁ χῶρος. Ἐνῶ ὅμως τὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους εἶνε ἤδη διὰ παντὸς νεκρὸν, αἱ ἔννοιαι τοῦ Πλάτωνος εἶνε καὶ σήμερον τόσο σπουδαῖαι δι' ἡμᾶς ὅσον ἦσαν καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης τῶν ἐμφανίσεως.

Μεταξὺ τούτων ἰδιαιτέρως αἱ ἔννοιαι τῆς ἁρμονίας καὶ τῶν μαθηματικῶν σχέσεων εἶνε αἱ εἰδικαὶ ἐκδηλώσεις μιᾶς ἀκόμη γενικωτέρας φιλοσοφικῆς ἐννοίας, τουτέστι τῆς γενικῆς συσχετίσεως τῶν πραγμάτων, ἡ ὁποία μεταβάλλει τὴν πεικίλιαν τῶν πολλῶν εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ ἑνός. Αὐτὴν δὲ τὴν κοινότητα τῶν ὅλων καὶ συσχετίσιν ἀποκαλεῖ ὁ Πλάτων χῶρον (ὑποδοχὴν). Τὴν ἐννοίαν αὐτὴν ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει ὡς σκοτεινὴν καὶ δύσκολον, τὴν σήμερον δὲ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εὐρίσκεται πλησιέστερον παρά ποτε πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος περὶ χῶρου εἰς τὸν ὁποῖον ἐφαρμόζεται τελείως ἡ νεωτέρα θεωρία τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς περὶ χῶρου καὶ χρόνου. Αἱ αὐτόχρονα προφητικαὶ ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνος ἀποτελοῦν παράδειγμα καὶ ἄλλης σπουδαίας λειτουργίας τῆς φιλοσοφίας· διεγέρει τουτέστι τὸ ἐνδιαφέρον διὰ θέματα πολὺ ἀπέχοντα ἀκόμη ἀπὸ τὴν κατανόησιν μας περὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως. Ἐπὶ αἰῶνας ἐθεώρουν τὰς μαθηματικὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος ὡς καθαρὸν μυστικισμόν, ἐνῶ εἶνε τὸ προῖόν μιᾶς μεγαλοφυΐας πρὸς βυθισμένην συλλο-

γίξεται τὸ μέλλον, μᾶς διανοίας ποὺ ἐρευνᾷ ἓνα κόσμον μυστηρίων. Αἱ πρόοδοι ὅμως τῆς ἐπιστήμης ἐδικαίωσαν τὰς Πλατωνικὰς θεωρίας περὶ ἁρμονίας καὶ μαθηματικῶν σχέσεων. Καίτοι ὀμιλοῦμεν περὶ καθ' ἕκαστον πραγμάτων ὡς ἐὰν ὅλα αὐτὰ νὰ ἠδύναντο νὰ ὑπάρξουν ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων καὶ μίαν μόνην στιγμὴν, δὲν εἶνε δὲ καὶ δυνατὸν μεταχειριζόμενοι τὸν ἑναρθρον λόγον νὰ μὴ περιπέσωμεν εἰς τὸ σφάλμα τοῦτο, πράγματι κανένα ἐξ αὐτῶν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ νοηθῆ γιὰ τὸ περιβάλλον του. Αὐτὸ εἶνε μίᾳ ἀναγκαία καὶ σιωπηρὰ καὶ μὴ συνειδητὴ προϋπόθεσις, βεβαιωτέρα ἀπὸ οἰανδήποτε ἐπιστήμην. Αἱ ἐπιστημονικαὶ μας θεωρίαι ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν διαγύτων μεταφυσικῶν ἐννοιῶν τῆς ἐποχῆς μας. Αἱ πραγματικαὶ παρατηρήσεις ἐπιδρῶν ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τούτων, καὶ αὐταὶ πάλιν ἐπηρεάζουν τὰς πρώτας.

Ἀπόδειξις τούτων εἶνε ἡ γέννησις τῆς νεωτέρας κοσμολογίας· αἱ ἐπιστήμαι κατὰ τὴν πρόδόν των εἰσῆγον νέας ἰδέας αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τέλος ἀπετέλεσαν σύνολον ἰδεῶν πρὸς τὰς ὁποίας ἡ μεσαιωνικὴ κοσμολογία τοῦ Νεύτωνος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συμβιβασθῆ. Τὴν ἀρχὴν ἔκαμεν ἡ θεωρία τῶν κυμάνσεων τοῦ φωτός, τὸ δὲ τέλος ἡ θεωρία τῶν κυμάνσεων τῆς ὕλης. Ἰδού ἡ οὐσιώδης ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν γενικωτάτων ἐννοιῶν αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς τὴν βάσιν τῆς νεωτέρας φυσικῆς καὶ τῆς φυσικῆς τοῦ Νεύτωνος, διαφορὰ ἡ ὁποία ἔφερε τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς τελευταίας. Ἡ φυσικὴ τοῦ Νεύτωνος βασίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνεξαρτήτου ἀτομικότητος κάθε τμήματος ὕλης τὸ ὅποτον εἶνε οὕτω ἐπιδεκτικὸν πλήρους περιγραφῆς ἀνεξαρτήτως πάσης ἀναφορᾶς πρὸς οἰονδήποτε ἄλλο μῶριον ὕλης. Κατὰ τὴν νεωτέραν φυσικὴν ἕκαστον φυσικὸν ἀντικείμενον ποὺ ὀνομάζομεν ἀστέρα, πλανήτην, μῶριον, ἠλεκτρόνιον, πρῶτον ἢ quantum ἐνεργείας ἀνάγκη νὰ νοηθῆ ὡς μεταβολὴ τῶν συνθηκῶν ἐντὸς τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου ἐκτεινομένων καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν. Βεβαίως ὑπάρχει ἓνα κέντρον, μία ἐστία τὴν ὁποίαν ἀποκαλοῦμεν συνήθως ἀντικείμενον, ἡ ἐνέργεια ὅμως τῆς ἐστίας αὐτῆς διαχέεται πέραν αὐτῆς μὲ γνωστὴν ταχύτητα μέχρι τῶν ἀποστάτων περάτων τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Οὕτω λοιπὸν τὸ φυσικὸν συμβεβηκὸς εἰς οἰονδήποτε σημεῖον τοῦ χώρου καὶ χρόνου εἶνε ἡ σύνθεσις τῆς σημασίας ποὺ ἔχουν διὰ τὸ σημεῖον αὐτὸ αἱ φυσικαὶ ὑπάρξεις ὁλοκλήρου τοῦ Σύμπαντος. Ἡ πλήρης ὑπαρξις ὅμως δὲν εἶνε σύνθεσις μαθηματικῶν τύπων ὡς τοιούτων ἀλλὰ εἶνε συγκεκριμένη σύνθεσις πραγμάτων ἐκδηλούντων τοὺς τύπους τούτους· εἰς αὐτὴν εὐρίσκονται συγφασμένα ποιοτικὰ καὶ ποσοτικὰ στοιχεῖα. Ἴτι εἶνε ὅμως τὸ πλήρες γεγονός τὸ «παντελῶς ὄν;» Αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας μας περὶ τῆς φύσεως τῆς πραγματικότητος. Καὶ οὕτω φθάνομεν πάλιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ Πλάτων διησθάνθη καὶ προσέμαντευσε τοὺς ἑπτὰ κυριωτέρους παράγοντας ποὺ εἶνε συγφασμένοι εἰς τὰ γεγονότα: Ἰδέαι, Φυσικὰ Στοιχεῖα, Ψυχὴ, Ἔρως, Ἄρμονία, Μαθηματικαὶ σχέσεις, Χῶρος (ὑποδοχὴ). Αἱ σημεριναὶ θεωρίαι προσπαθοῦν νὰ διατυπώσουν ἀνάλογα στοιχεῖα ἐν τῇ συνθέσει τῆς φύσεως.

Γ'. Φιλοσοφία.—Εἰς τὸ Τρίτον Μέρος τὸ περὶ φιλοσοφίας πραγματευόμενον ἐκτίθενται πρωτίστως καὶ ἀναλύονται διάφοροι ἔννοιαι ἀπαράιτητοι διὰ τὴν γνῶσιν τὴν ὁποῖαν ἐπιζητοῦν οἱ φιλόσοφοι. Μεταξὺ τῶν σπουδαιότερων εἶνε αἱ ἔννοιαι «ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον» ἔννοιαι αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν τὸ θέμα πολλῶν ἀμφισβητήσεων. Αἱ δύο αὗται ἔννοιαι εἶνε ἔννοιαι συναναφορικαὶ καὶ εὐρίσκονται εἰς τὴν βᾶσιν πάσης γνώσεως· ἡ ἀμειβαία δὲ ἐπ' ἀλλήλων ἐνέργεια εἶνε ἡ οὐσία ἐξ ἧς διαμορφοῦνται τὰ ἀτομικὰ ἐκεῖνα ἀντικείμενα τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν μόνην πραγματικότητα τοῦ Σύμπαντος. Ἡ πρώτη ἀφετηρία αὐτῆς εἶνε ἡ αἰσθησις καὶ διὰ τοῦτο ὁ συγγραφεὺς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κεφαλαίου τοῦ θέτει γνωστὸν τοῦ «Θεαιτήτου» χωρίον ἔχον οὕτω . . . Ἐπὶ τὸ παρὸν ἐκάστῳ πάθος, ἐξ ὧν αἱ αἰσθήσεις καὶ αἱ κατὰ ταύτας δόξαι». ¹⁾ Ἡ γνῶσις ἐπαληθεύεται διὰ τῆς ἀμέσου ἐποπτικῆς παρατηρήσεως· ἔχομεν ἄρα ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις ἢ ἀντίληψιν (perception). Τὰς ἐντυπώσεις ταύτας λαμβάνομεν διὰ μέσου τῶν αἰσθητηρίων μας ὄργάνων. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι διὰ τῶν αἰσθητηρίων μεταβιβάζονται ἐντὸς ἡμῶν προϋπάρχοντα πράγματα ὡς δεδομένα. Σημαίνει τοῦναντίον ὅτι εἰς τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν περιλαμβάνεται καὶ παράγων ἐνεργείας ὁ ὁποῖος εἶνε καὶ ἡ αἰτία διὰ τὴν γένεσιν τοῦ συμβεβηκότος. Τὸν παράγοντα τοῦτον ὁ κ. Whitehead ἀποκαλεῖ «δημιουργικότητα». Τὰ ἀντικείμενα εἶνε παράγοντες τοῦ συμβεβηκότος οἱ ὁποῖοι λειτουργοῦν εἰς τρόπον ὥστε νὰ δηλοῦται δι' αὐτῶν ὅτι τὸ προκαλούμενον συμβεβηκὸς περιλαμβάνει καὶ ὁλόκληρον σύμπαν πραγμάτων ὑπαρχόντων πέραν αὐτοῦ. Ἐπὶ τὸ ἐκάστοτε συμβεβηκὸς εἶνε ἐν ἐκ τῶν πολλῶν ἄλλων περιλαμβάνον ὁμοῦ καὶ ταῦτα. Ἡ συνείδησις εἶνε ἡ ἔμφασις ἢ ὁποῖα τίθεται ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τῆς γενομένης μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων τούτων. Ἡ θεωρία αὕτη τῆς εὐρυτέρας ἐννοίας τῆς ἀντιλήψεως εἶνε δυνατὴ κατὰ τὸν συγγραφέα μόνον ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι εἶνε δυνατὴ καὶ ἀντίληψις μὴ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ὀρμωμένη. Λέγων τοῦτο ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐννοεῖ νὰ εἰσαγάγη καμμίαν ἐξωτερικὴν δύναμιν, ὡς εἶνε ἡ διαίσθησις τοῦ κ. Bergson. Τοῦτο καθίσταται καταφανὲς ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων του καὶ ἐκ τῶν παραδειγμάτων τὰ ὁποῖα ἀναφέρει πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θεωρίας του περὶ ὑπάρξεως τριαύτης μὴ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεως. Ὡς πρῶτον παράδειγμα ἀναφέρει τὴν γνῶσιν ποὺ ἔχομεν τοῦ ἰδίου ἡμῶν ἀμέσου παρελθόντος· ὄχι τὴν ἀνάμνησιν ποὺ ἔχομεν τῶν πρὸ μιᾶς ἡμέρας ἢ ὥρας συμβάντων, ἀλλὰ τοῦ πρὸ δευτερολέπτου ἢ κλάσματος τοῦ δευτερολέπτου παρελθόντος μας. Τὸ ἕτερον παράδειγμα εἶνε τὸ τῆς ταυτότητος τῆς προσωπικότητός μας. Ἐχομεν καὶ εἰς τὰς δύο περι-

1) Ἡ λέξις «πάθος» παρὰ Πλάτωνι ἀποδίδει ἀκριβῶς τὴν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως χρησιμοποιουμένην λέξιν experience ἐν τῇ ἐννοίᾳ συμβεβηκότος ὑποκειμενικοῦ τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ἀκόμη λάβει κανένα ἰδιαίτερον χαρακτηρισμόν.

πτώσεις μίαν ἀδιάκοπον συνέχειαν μεταξὺ τῆς ὑποκειμενικῆς μορφῆς τοῦ ἀμέσως παρελθόντος συμβεβηκότος καὶ τῆς ὑποκειμενικῆς μορφῆς ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἀντιλαμβανόμεθα αὐτὸ ἐν τῇ γενέσει τοῦ νέου συμβεβηκότος.

Εἰς τὴν φυσικὴν τὸ φυσικὸν συμβεβηκὸς θεωρεῖται ὡς τόπος ἐνεργείας, αἱ δὲ ποιοτικαὶ διαφοραὶ ἀφοροῦν τὸν τρόπον τῆς διατηρήσεως καὶ τῆς μεταδιδάσεως τῆς ἐνεργείας ταύτης. Αἱ νεώτεραι θεωρίαι τῆς φυσικῆς (quantia) ἐτόνισαν περισσότερο τὸν ἀτομιστικὸν καὶ διακεκριμένον χαρακτήρα τῶν συμβεβηκῶτων. Ἀποτέλεσμα τούτων εἶνε ὅτι πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν καὶ οἱ δύο ἀντίθετοι χαρακτήρες. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ δεχθῶμεν καὶ εἰς τὰ συμβεβηκῶτα ποὺ ἔχουν ὡς τρόπον ὑπάρξεως τὸν ἄνθρωπον: εἰς τὸ συνεχές τῆς ὑποκειμενικῆς μορφῆς θὰ προστεθῇ ὁ κεχωρισμένος καὶ διακεκριμένος ἰδιάζων χαρακτήρ τῶν διαφόρων συμβεβηκῶτων. Καὶ οὕτω θὰ ἔχομεν ὡς τελικὸν συμπέρασμα ὅτι τὸ αἶσθημα τῆς ταυτότητος τῆς προσωπικότητός μας τὸ ὁποῖον εἶνε διάχυτον εἰς ὅλα τὰ συμβεβηκῶτα μας δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἓνα εἰδικὸν τρόπον ἐνότητος ἐντὸς τῆς γενικῆς ἐνότητος τῆς φύσεως. Ἡ ἐνότης τῆς προσωπικότητος εἶνε πρόβλημα τὸ ὁποῖον κανὲν φιλοσοφικὸν σύστημα δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀγνοήσῃ. Τὴν σχετικὴν πρὸς τὸ θέμα τοῦτο θεωρίαν τοῦ ὁ κ. Whitehead ἐκθέτει παραφράζων γνωστὸν χωρίον τοῦ «Θεαιτήτου» τοῦ Πλάτωνος (κεφ. 48 καὶ ἐ.) ὅπου οὗτος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ χώρου (ὑποδοχή, χώρα). Ἡ ἐνότης τῆς προσωπικότητος εἶνε, λέγει, τὸ πρᾶγμα ποὺ δέχεται ὅλα τὰ παθήματα τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως: εἶνε ἡ τροφὸς ὅλων τῶν παροδικῶν μορφῶν τῆς ζωῆς καὶ μεταβάλλεται ἀναλόγως τῶν ἀντικειμένων ποὺ εἰσέρχονται εἰς αὐτήν, ἀλλάζον ἐκάστοτε χαρακτήρα. Ὡς ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἔχει ἰδίαν μορφήν, καὶ ὀρθῶς θὰ τὸ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἀόρατον, ἄμορφον καὶ τὰ πάντα δεχόμενον. Τὴν στάσιν τοῦ ἀπέναντι τοῦ δυϊσμοῦ ἢ τοῦ μονισμοῦ καθορίζει ὁ συγγραφεὺς διὰ τῆς ἐξῆς περικοπῆς: Τὸ σύμπαν δὲν εἶνε οὔτε μόνον φυσικὸν οὔτε μόνον πνευματικόν, οὔτε εἶνε ἀπλῶς ἐν μὲ πολλὰς δευτερευούσας καὶ ἐξαρτωμένας φάσεις: διότι εἶνε ἐν τέλειον στατικὸν γεγονὸς ὅπου ἢ ἀλλοίωσις, ἢ μεταβολὴ εἶνε ἀπλή ἀπάτη. Τὸ Σύμπαν ἔχει δυϊκὸν χαρακτήρα διότι εἶνε παροδικὸν καὶ αἰώνιον, διότι ἐκάστη πραγματικότης εἶνε καὶ φυσικὴ καὶ πνευματικὴ, διότι ἐκάστη πραγματικότης ἀπαιτεῖ καὶ ἀφηρημένον χαρακτήρα, διότι ἐκαστον συμβεβηκὸς συνενώνει τὴν τυπικὴν ἀμεσότητά του πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ἑτερότητα. Τὸ Σύμπαν εἶνε πολλὰ διότι δύναται νὰ ἀναλυθῇ ἐντελῶς καὶ τελείως εἰς πολλὰς τελικὰς πραγματικότητας (τὰ res verae τοῦ Καρτεσίου). Τὸ Σύμπαν εἶνε ἐν λόγῳ τῆς παγκοσμίου ἐσωτερικότητος. Ὑπάρχει συνεπῶς ἓνας δυϊσμός ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἀντιθέσει μεταξὺ ἐνότητος καὶ πολλαπλότητος: εἰς ὀλόκληρον τὸ σύμπαν βασιλεύει ἡ ἐνότης τῶν ἀντιθέτων ἢ ὁποῖα εἶνε ἡ αἰτία τοῦ δυϊσμοῦ.

Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι τὰ παρελθόντα συμβεβηκῶτα περιλαμβάνονται εἰς συμβεβηκῶτα τὰ ὁποῖα εἶνε μέλλοντα ὡς πρὸς

αὐτά. Ἀνάγκη ὅμως νὰ διαλευκανθῆ ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν ὑπάρχει ἡ ἐσωτερικότης αὕτη. Λέγοντες ὅτι τὸ μέλλον δὲν εἶνε ξένον πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἐννοοῦμεν τὸ ἀπώτερον μέλλον, μετὰ πολλὰ ἔτη καὶ πολλοὺς αἰῶνας. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἄμεσον μέλλον τὸ πρᾶγμα γίνεται εὐκόλως καταφανές. Ἐκάστη παρερχομένη στιγμή εἶνε μετάβασις ἀπὸ τοῦ παρελθόντος εἰς τὸ μέλλον. Τὰ μέλλοντα οὐχ ἦττον συμβεβηκότα ὡς ἰδιαιτέρας πραγματικότητες μετὰ τὴν ἀπόλυτόν των πληρότητα, εἶνε ἀνύπαρκτα εἰς τὸ παρὸν. Θὰ εἶνε ἄρα παρόντα ὑπὸ ἄλλην ἔννοιαν, τουτέστιν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς διαδικασίας αὐτοσυμπληρώσεως ἐκάστου εἰδικοῦ πραγματικοῦ συμβεβηκότος ὡς ἐξῆς: Ὁ ζῶν ὄργανισμός, ὁ ἄνθρωπος παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὰ παρελθόντα συμβεβηκότα ἡ ἀντίδρασις τοῦ ἐγένετο καθ' ὀρισμένον τύπον καὶ συμπεραίνει ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν μελλόντων τοιούτων ἡ ἀντίδρασις θὰ λάβει τὸν αὐτὸν τύπον, τὴν αὐτὴν μορφήν, ἐξ οὗ γεννᾶται ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ ἀναμονή, ἔχουσα τὰς ρίζας τῆς εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ὄργανισμοῦ, ὅπως ἐπέλθῃ ὀρισμένον ἐπιθυμητὸν γεγονός. Ἡ ἀναμονή αὕτη καὶ ἐπιθυμία ὀφειλομένη εἰς πνευματικούς παράγοντας ἀποτελεῖ τὴν ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὸ μέλλον εὐρίσκεται ἐν τῷ παρόντι. Τὸ μέλλον ἄρα εἶνε ἡ σχέσις πρὸς τὸ παρὸν ὡς ἀντικείμενον διὰ ἓν ὑποκείμενον, ἔχει τουτέστι ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν ἐν τῷ παρόντι, δὲν ἔχει ὅμως ἰδίαν πραγματικότητα ἀνεξάρτητον τῆς τοῦ παρόντος.

Σύγχρονα γεγονότα λέγονται ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συμβαίνουν χωρὶς νὰ ὑφίσταται μεταξὺ αὐτῶν σχέσις αἰτιότητος· οὐχ ἦττον ἐπειδὴ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον εἶνε κοινὸν ὑπάρχει ἔμμεσος συσχέτισις καὶ τῶν ἀνεξαρτήτων συμβεβηκότων. Οἰαδήποτε σειρά ἢ σύστημα πραγματικῶν συμβεβηκότων εἶνε ἡνωμένα διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἐσωτερικότητος τῶν συμβεβηκότων, τῶν μὲν ἐντὸς τῶν δέ. Τὰ οὕτω εἰς ἐνότητα ἰσχυρασμένα συμβεβηκότα λέγομεν ὅτι ἀποτελοῦν δεσμόν. Ὑπάρχουν πολλοὶ τύποι τοιούτων δεσμῶν ἦτοι: κοινωνίαι, πρόσωπα, διαρκοῦντα ἀντικείμενα, σωματικαὶ οὐσίαι, ζῶντες ὄργανισμοί, γεγονότα, μετὰ διαφορὰς ἀποχρώσεις. Κατ' οὐσίαν πρόκειται μᾶλλον περὶ κοινωνιῶν καὶ συνθέσεως κοινωνιῶν, ἦτοι ἐκάστη κοινωνία περιλαμβάνει κατωτέρου βαθμοῦ κοινωνίας. Εἰς τὴν φύσιν παρατηροῦμεν διάφορα χάσματα τὰ ὁποῖα ὅμως δυνάμεθα νὰ ἐξαφανίσωμεν. Παραδ. χάριν μεταξὺ στερεῶν καὶ ὑγρῶν ὑπάρχει χάσμα καὶ ὅμως βλέπομεν ὅτι διὰ τῆς θερμότητος εἶνε δυνατόν τὸ στερεὸν σῶμα νὰ προσλάβῃ τὴν ὑγρὰν κατάστασιν καὶ ὑστερον τὴν ἀερώδη. Ἐν τοιοῦτον χάσμα εἶνε καὶ τὸ μεταξὺ τῶν ζώντων καὶ τῶν μὴ ζώντων σωμάτων καὶ ὅμως κατερχόμενοι τὴν κλίμακα τῶν ζώντων ὄργανισμῶν φθάνομεν μέχρι τοῦ ὁρίου τῶν ἐστερημένων ζωῆς. Ἐξ ἄλλου αἱ λειτουργίαι τῆς ἀνοργάνου ὕλης παραμένουν ἀκέραιαι, ἐντὸς τῶν λειτουργιῶν τῆς ζώσης ὕλης. Φαίνεται, λέγει ὁ συγγραφεύς, ὅτι εἰς τὰ σώματα τὰ ὁποῖα εἶνε προφανῶς ζῶντα θὰ συνετελέσθη τοιαύτη τις διάταξις ἢ ὁποῖα νὰ ἀνήγαγεν εἰς κυριαρχικὴν θέσιν ὀρισμένας λειτουργίας ὑπαρχούσας ἐντὸς τῶν πρωταρχικῶν

συμβεβηκότων. Εἰς τὴν νεκρὰν ὕλην αἱ λειτουργίαι αὐταὶ θὰ ἐξουδε-
τερώσουν ἀλλήλας ἐνῶ εἰς τὴν ζῶσαν τοιαύτην παρεμβαίνει ἡ ὀρ-
γανωμένη διάταξις καὶ ἀποκτοῦν σπουδαιότητα αἱ λειτουργίαι αὐταὶ
αἱ ὁποῖαι εἶνε πνευματικαί.

Φαινόμενον καὶ πραγματικότης. Τὸ ἀντικειμενικὸν περιεχό-
μενον ἐνὸς συμβεβηκότος δυνατὸν νὰ ἔχη ἓνα ἐκ τῶν δύο ἀντιθέ-
των χαρακτηριστικῶν νὰ εἶνε πραγματικότης ἢ φαινόμενον. Ἡ
ἀντίθεσις μεταξὺ φαινομενικότητος καὶ πραγματικότητος δὲν εἶνε
ἡ μόνη ἀντίθεσις ποὺ μᾶς παρουσιάζει ἡ πείρα οὔτε καὶ ἡ σπουδαιο-
τέρα ἀπὸ μεταφυσικῆς ἀπόψεως, εἶνε ὁμως ἐκείνη εἰς τὴν ὁποίαν
καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἤδη ἀπεδόθη μεγαλειτέρα σημασία (σπουδαιο-
τερα εἶνε αἱ ἀντιθέσεις: φύσις (ὕλη) καὶ πνεῦμα ἢ ἀντικείμενα τῶν
αἰσθήσεων καὶ ὑποκειμενικαὶ μορφαὶ τῆς ἀντιλήψεως αὐτῶν). Τὸ πρῶ-
τον στάδιον εἰς τὸ ἀντικειμενικὸν περιεχόμενον ἐνὸς συμβεβηκότος εἶνε
ὁ πραγματικὸς προὔπαρχων κόσμος ὡς δεδομένον τοῦ συμβεβηκότος·
ἀπὸ αὐτὴν ἀρχίζει τὸ δημιουργικὸν στάδιον. Τὸ δεύτερον στάδιον ἐπέρ-
χεται ὅταν προστεθοῦν οἱ πνευματικοὶ παράγοντες· τὸ φαινόμενον
(appareance) εἶνε τὸ προϊόν τῆς ἐνεργείας τοῦ πνευματικοῦ πόλου κατὰ
τὴν ὁποίαν αἱ ποιότητες καὶ ἡ διάταξις τοῦ δεδομένου φυσικοῦ κόσμου
ὑφίστανται μεταβολήν. Γενικὴ μεταφυσικὴ ἀρχὴ ἡ ὁποία νὰ ὀρίξῃ γε-
νικῶς πῶς τὸ φαινόμενον διαφέρει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρ-
χει. Ὅλαι μᾶς αἱ πληροφορίαι ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀφοροῦν τὸ
σύμπαν μᾶς καὶ ἰδιαιτέρως τὴν ζωὴν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ζώντων ὀργανι-
σμῶν. Ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι κοινῶς πιστεύεται τὸ πνευματικὸν μέρος εἶνε
παράγων ἀπλοποιήσεως, δι' αὐτὸ καὶ ὅ,τι φαίνεται εἶνε ἀπλοποιημένη
ἐκδοσις τοῦ πραγματικοῦ· τὸ ζήτημα δὲ εἶνε πῶς πραγματοποιεῖται
ἡ ἀπλοποίησις αὐτὴ εἰς τοὺς ζῶντας ὀργανισμούς. Παράδειγμα τῆς
ἀπλοποιήσεως αὐτῆς ἔχομεν ἐάν θεωρήσωμεν μίαν κοινωνίαν ὡς ἐνό-
τητα ἔχουσαν ὡς χαρακτηριστικὸν ἰδιότητος ἀνηκούσας εἰς τὰ καθ'
ἕκαστον μέλη της καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν. Χρειαζόνται διάφοροι ἀφαι-
ρέσεις διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα, πάντως εἰς τὸ σύνολον
αὐτὸ αἱ ἰδιότητες παρίστανται ὡς παθητικόν τι ἐνῶ ἡ ἐνέργεια ἀνήκει
εἰς τὰ ἄτομα. Ἐν τῇ μεταφορᾷ ταύτῃ ἰδιότητός τινος ἀπὸ τῶν πολλῶν
ἀτόμων εἰς τὴν ἐνότητα ὁ συγγραφεὺς ἀποκαλεῖ «μετατροπήν» (trans-
mutation)· ὡς τὸ σημαντικώτερον δὲ παράδειγμα τοιαύτης μετατροπῆς
θεωρεῖ ἐκείνην ποὺ πραγματοποιοῦν αἱ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις.
Ὁ ἀποφασιστικὸς παράγων τῶν ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεων εἶνε ὁ
ἐγκέφαλος ἢ δὲ λειτουργία τούτου ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν προηγουμένων
λειτουργιῶν τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ σώματος. Ἀμα ἔχομεν τὰς ἀπαι-
τούμενας σωματικὰς λειτουργίας θὰ ἔχωμεν καὶ ἀντιλήψεις ἐκ τῶν
αἰσθήσεων. Ἡ τελικὴ ὁμως σύνθεσις τῶν ἐντυπώσεων τούτων ἀνήκει
εἰς τὴν ψυχὴν, ἡ ὁποία τὸν ποιοτικὸν καὶ αἰσθηματικὸν αὐτῆς χαρα-
κτῆρα ἀποδίδει εἰς τὰ ἔξω αὐτῆς ἀντικείμενα. Αἱ ἐκ τῶν αἰσθήσεων
ἐντυπώσεις ποτὲ δὲν ὑπάρχουν ἐν ἀπολύτῳ καὶ ἐννοιολογικῇ ἀπομο-

νώσει· εἰς τὴν πραγματικότητα συνοδεύονται πάντοτε ὑπὸ «ἐρμηνείας»· ὅλαι μας αἱ ψυχικαὶ καταστάσεις, καὶ συνήθειαι μας προϋποθέτουν τὴν «ἐρμηνείαν» αὐτήν. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εἰς τὸ παρὸν συμβεβηκὸς ὑπάρχει καὶ τὸ παρελθόν. Μὲ ἄλλας λέξεις δὲν ἀντιλαμβανόμεθα τὸν σύγχρονον κόσμον ὡς προϊόν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐνεργείας, ἀλλὰ ὡς προϊόν ἐνεργειῶν ποῦ προέρχονται ἐκ τοῦ παρελθόντος, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει ὡς προϋπόθεσις τόσον ἐκείνου ὅσον καὶ τοῦ ἐν τῷ παρόντι ἀντιλαμβανομένου. Αἱ ἐνέργειαι ἐκεῖναι ἀνήκουν πρωτίστως εἰς τὸ παρελθόν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ μακρύτερον ἀκόμη εἰς τὸ παρελθόν τοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου λειτουργεῖ τὸ σῶμα.

Ἡ μέθοδος ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Ἐκάστη φιλοσοφικὴ θεωρία προδιαγράφει καὶ τὴν μέθοδον ποῦ θὰ χρησιμοποιήσῃ· ἡ δὲ στενὴ συσχέτισις θεωρίας καὶ μεθόδου προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἀποδεικτικὴ δύναμις τῶν συμβεβηκόντων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς θεωρίας, ἡ ὁποία ἰσχύει κατὰ τὴν σχετικὴν συζήτησιν καὶ ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον τῆς ἀποδεικτικῆς ἰσχύος. Διὰ τοῦτο καὶ προκειμένου νὰ κρίνωμεν μίαν οἰανδήποτε θεωρίαν δὲν θὰ ἐρωτήσωμεν ἐὰν εἶνε ἀληθὴς ἢ ψευδὴς ἀλλὰ θὰ ἐξετάσωμεν ποῖος εἶνε ὁ σκοπὸς τῆς καὶ ἐὰν ἐπιτυχᾶναι αὐτὸν ἢ ὄχι. Τὴν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν δυνάμεθα νὰ δρίσωμεν ὡς τὴν προσπάθειαν τῆς διαμορφώσεως λογικοῦ, συνεποῦς, ἀναγκαίου συστήματος γενικῶν ἰδεῶν δυναμένου νὰ ἐρμηνεύσῃ ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς πείρας μας δηλαδὴ νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτὰ τὸν χαρακτήρα εἰδικῆς περιπτώσεως τοῦ ὅλου συγκροτήματος. Θὰ περιλάβῃ συνεπῶς ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον μίαν «χρήσιμον ὑπόθεσιν», ἐν ἧ ἑλλείψει τῆς ὁποίας δὲν εἶνε δυνατὴ πρόοδος. Ἡ πρόοδος διὰ τῆς «ὑποθέσεως» συντελεῖται πρῶτον μὲν διὰ τῆς πρόοδου τῶν λεπτομερειακῶν γνώσεων καὶ δεύτερον διὰ τῆς βελτιώσεως τῆς «ὑποθέσεως» ὡς ἐκ τῶν συνεπειῶν τῶν πρώτων παρατηρουμένων ἀνωμαλιῶν κατὰ τὴν κρατοῦσαν θεωρίαν—Τὸ μέγα δυστύχημα τῆς φιλοσοφίας ἦτο τὸ δόγμα ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς «χρησίμου ὑποθέσεως» τῆς ἦσαν σαφεῖς, φανεραὶ καὶ ἀνεπίδεκτοι μεταβολῆς. Ἡ ἀντίδρασις εἰς τὸ δόγμα τοῦτο ἐξεδηλώθη ὡς ἀπόκρουσις οἰασδήποτε μεθόδου· καὶ τὰ δύο εἶνε ἐξ ἴσου βλαβερά.

Μέθοδος εἶνε ὁ τρόπος τοῦ χειρίζεσθαι τὰ δεδομένα, τὰς ἀποδείξεις. Γενικῶς ἐθεωρεῖτο ὅτι ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν τῶν νεωτέρων χρόνων συνίστατο καὶ τὸ ὅτι ἐκεῖνοι ἐξήταζον τὰ πράγματα ἀντικειμενικῶς ἐνῷ οἱ νεώτεροι λαμβάνουν ὡς ἀφετηρίαν τὸ ἐξετάζον ὑποκείμενον. Ἡ πραγματικὴ διαφορὰ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἠρώτων· τί γινώσκωμεν ἐνῷ οἱ νεώτεροι ἐρωτοῦν, τί δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν. Ἡ δευτέρα αὕτη μέθοδος προϋποθέτει ὅτι εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ συγκεντρώσωμεν τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν μας συμβεβηκόντων διὰ νὰ καθορίσωμεν τὰ δεδομένα συστατικὰ στοιχεῖα τῆς πείρας ἀνεξαρτήτως τῶν ὑποκειμενικῶν μας ἀντιδράσεων. Ἡ θεωρία αὕτη εἶνε πεπλανημένη· Πρῶτον διότι δέχεται ὀλίγας καὶ ὠρισμένας γραμμάς ἐπικοινωνίας μας μὲ τὸν ἐξωτερικόν

κὸν κόσμον δηλ. τὰ πέντε αἰσθητήρια ὄργανά μας. Ἀλλὰ ἡ πείρα τοῦ ζῶντος ὀργανισμοῦ συντελεῖται δι' ὀλοκλήρου τοῦ ζῶντος σώματός του ὡς συνόλου καὶ εἶνε δύσκολον νὰ καθορίσωμεν ποῦ τελειώνει τὸ σῶμα καὶ ποῦ ἀρχίζει ὁ φυσικὸς κόσμος. Δεύτερον διότι θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀνάλυσις τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως εἶνε ὁ μόνος τρόπος ἐξετάσεως τῆς πείρας. Καὶ αὕτη ἡ ψυχολογία τὴν ἔχει ἤδη ἀπαρνηθῆ τὴν θεωρίαν αὐτήν, ἰδίᾳ διότι ἀποκλείει τὸ ἐσωτερικὸν συναίσθημα τῆς συμμετοχῆς εἰς ταύτην τοῦ σώματός μας. Καὶ ὁμοίως κανενὸς εἶδους ἐπίδρασις δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραγκωνισθῇ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν στοιχείων τῆς πείρας.

Τὰ στοιχεῖα τῆς βεβαιότητος τὰ ἀρυσόμεθα ἀπὸ τὴν γλῶσσαν, τοὺς κοινωνικὰς θεσμοὺς καὶ τὴν πράξιν. Ἡ προσήλωσις ὁμοίως εἰς τὰς γλωσσικὰς ἐκφράσεις παρεπλάγησε πολλάκις τοὺς φιλοσόφους· διότι καὶ ἀτελείας ἔχει ἡ γλῶσσα καὶ αἱ διὰ τῆς γλώσσης ἐκφράσεις ἐννοιῶν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀκολουθοῦν τὰς προόδους τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ περιγραφικὴ γενικότης εἶνε ἡ κυριωτέρα μέθοδος τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ χρησιμοποίησει τῶν ἀποδείξεών της, δηλ. ἡ φιλοσοφικὴ γενικότης ἐξαίρει ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικὰ τὰ ἔχοντα διαρκῆ σπουδαιότητα παραλείπουσα τὰ δευτερεύοντα καὶ φευγαλέα τοιαῦτα. Εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην ἔχομεν ἄνοδον ἐκ τοῦ καθ' ἕκαστον γεγονότος εἰς τὸ γένος. Ἡ φιλοσοφία εἶνε κατὰ ταῦτα ἡ ἄνοδος εἰς τὰς γενικότητας πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ κατανοήσωμεν τοὺς δυνατοὺς αὐτῶν συνδυασμοὺς. Ἡ ἀνακάλυψις νέων γενικοτήτων αὐξάνει τὴν γονιμότητα τῶν ἤδη ὑπαρχουσῶν. Εἰς ἕνα φιλοσοφικὸν σύστημα εἶνε ἀνάγκη εἰς ἐκάστην μεταφυσικὴν ἐννοια νὰ δίδεται ἡ μεγαλειτέρα δυνατὴ ἔκτασις, διότι μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξερευνηθῇ ἡ ἀληθῆς προσαρμογὴ τῶν ἰδεῶν.

Δ'. Πολιτισμός. — Εἰς τὸ Τέταρτον καὶ τελευταῖον μέρος ἐξετάζοντι γενικαί τινες ἐννοιαὶ ἰδιαιτέρως χρησιμεύουσαι εἰς τὴν προώθησιν τοῦ πολιτισμοῦ, αἱ ἐννοιαὶ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ὠραίου, τοῦ ἀγαθοῦ. Τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς ἐννοίας ταύτας κεφαλαίων εἶνε πολὺ δύσκολον νὰ δοθῇ περίληψις χωρὶς νὰ ὑπάρξῃ κίνδυνος νὰ ἀποδοθοῦν ἐσφαλμένως αἱ ἰδέαι τοῦ συγγραφέως ἰδίως ἀφοῦ πρόκειται περὶ θεμάτων ὅπου προέχουσαν θέσιν καταλαμβάνουν καὶ καλλιτεχνικαὶ ἀντιλήψεις.

Ἡ ἀλήθεια εἶνε ἰδιότης ἡ ὁποία ἀφορᾷ μόνον τὸ φαινόμενον· ἀλήθεια δὲ εἶνε ἡ συμφωνία τοῦ φαινομένου πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἡ «μέθεξις» τοῦ Πλάτωνος εἶνε ἡ αὕτη ἐννοια, ἀλλὰ ὑπὸ γενικώτερον τύπον. Εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πείραν συναντῶμεν δύο κύρια παραδείγματα σχέσεως ἀληθείας: τὰς προτάσεις (ἀρχάς) καὶ τὰς ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις. Ἡ πρότασις εἶνε ἡ ἀφηρημένη δυνατότης μιᾶς ὀρισμένης σχέσεως ἢ δεσμοῦ ἐκδηλοῦντος ὀρισμένον τινὰ τύπον. Μία πρότασις εἶνε ὑπόθεσις περὶ πράγματός τινος. Εἶνε σπουδαιότερον αἱ

προτάσεις (ἀρχαί) νὰ εἶνε ἐνδιαφέρουσαι παρὰ νὰ εἶνε ἀληθεῖς· φυσικὰ ὅμως μία ἀληθὴς πρότασις ἔχει περισσοτέρας πιθανότητας νὰ εἶνε ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ μίαν ψευδῆ. Τὸ ἀνώτατον σημεῖον τῆς φαινομενικότητος εἶνε ἢ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντύπωσις τῶν ζῶντων ὀργανισμῶν τῆς γῆς. Αἱ αἰσθήσεις αἱ προερχόμεναι ἐκ τῶν λειτουργιῶν τοῦ σώματος ἐν τῷ παρελθόντι προβάλλονται ἐν τῷ χώρῳ τοῦ σημερινοῦ κόσμου. Καὶ τίθεται ἀμέσως τὸ ἐρώτημα: ἢ αἰσθήσεις εἶνε πράγματι ιδιότης τοῦ ἐξωτερικοῦ χώρου; Ὅπως δὲ βέβαιον εἶνε ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ζητοῦμε εἶνε νὰ συμφωνῇ καὶ ἀνταποκρίνεται ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἐχομεν δὲ κανένα λόγον νὰ πιστεύωμεν ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος εἶνε ὅπως μᾶς τὸν παρουσιάζουν τὰ αἰσθητήριά μας ὄργανα; Ἴσως νὰ πρέπη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ σῶμα τοῦ ζῶντος ὀργανισμοῦ καὶ ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος εἶνε κατὰ τοιοῦτον τρόπον συντονισμένα ὥστε ὑπὸ ὁμαλᾶς περιστάσεις ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται νὰ εἶνε σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἐξω χώρων, καὶ ἐπὶ πλέον ὅτι εἰς τὴν φύσιν ὑπάρχει τάσις πρὸς τὸν συντονισμόν, δηλαδὴ ἔρως ὠθῶν πρὸς τελειοποίησιν.

Κάλλος εἶνε ἢ φυσικὴ προσαρμογὴ τῶν διαφόρων παραγόντων εἰς τὴν συμβεβηκτικὴν τῆς πείρας. Ἀλλὰ «προσαρμογὴ» προϋποθέτει σκοπὸν ὁ ὅποῖος εἶνε διττός· πρῶτον ἢ ἔλλειψις συγκρούσεων μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐντυπώσεων τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν κατώτερον βαθμὸν τῆς ὠραιότητος καὶ δεύτερον νέαι συνθέσεις μεταξὺ τῶν ἐντυπώσεων γεννῶσαι ἀντιθέσεις προκαλούσας νέας συνθέσεις αἱ ὅποια αὐξάνουν τὰ αἰσθήματα τῆς συμφωνίας τὰ φυσικὰ εἰς ἐκάστην ἐξ αὐτῶν. Οὕτω τὰ μέρη συμβάλλουν εἰς τὸ γενικὸν αἶσθημα τοῦ ὅλου τὸ ὅποῖον πάλιν βοηθεῖ τὴν ἔντασιν τοῦ αἰσθήματος τῶν μερῶν.

Ἡ τελειότης λοιπὸν τῆς ὠραιότητος εἶνε ἢ τελειότης τῆς Ἀρμονίας τῆς ὁποίας πάλιν ἢ τελειότης ἔγκειται εἰς τὴν τελειότητα τῆς ὑποκειμενικῆς μορφῆς εἰς τὰς λεπτομερείας καὶ εἰς τὴν τελικὴν σύνθεσιν. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀσυμφωνίαι εἶνε ἀπαραίτητοι διότι χωρὶς αὐτὰς δὲν ὑπάρχει πρόοδος· ὅταν ὑπάρχουν ἀσυμφωνίαι ἐπιζητεῖται ἀνώτερός τις τρόπος συνθέσεως ὁ ὅποῖος νὰ περιλάβῃ καὶ νὰ ἐξουδετερώσῃ ταύτας· ὅταν φθάσωμεν εἰς τὴν τελειότητα τότε παύει καὶ μαραίνεται ἢ ἔμπνευσις καὶ ἀντικαθίσταται ὑπὸ ρουτίνας ἢ ὁποία εἶνε ἢ ἀρχὴ τῆς καταπτώσεως. Εἶνε ἀνάγκη νὰ εὑρεθοῦν νέαι ἰδέαι, νὰ μορφωθοῦν νέαι ἰδεώδη τὰ ὅποια θὰ ἀκολουθήσουν καὶ μεταρρυθμίσεις. Ἐκ τῶν δύο ἐννοιῶν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὠραίου ἢ ἐννοια τοῦ ὠραίου εἶνε ἢ εὐρυτέρα. Τὸ κάλλος εἶνε ἢ ἑναρμόνησις μεταξὺ τῶν διαφόρων παραγόντων τῆς πείρας διὰ τὴν παραγωγὴν τῆς μεγίστης δυνατῆς ἐνεργείας· τὸ κάλλος ἄρα ἀφορᾷ τὰς ἀναμεταξύ των σχέσεις τῶν διαφόρων παραγόντων τῆς πραγματικότητος, τὰς ἀναμεταξύ των σχέσεις τῶν παραγόντων τοῦ φαινομένου ὡς καὶ τὰς σχέσεις φαινομένου καὶ πραγματικότητος. Ἡ τελεολογία τοῦ Σύμπαντος ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν παραγωγὴν κάλλους. Ἡ σχέση τῆς ἀληθείας δὲν προκαλεῖ παρὰ τῷ ἀντιλαμβανόμενῳ κανένα ἰδιαίτερον τύπον ὑποκειμενικῆς μορφῆς· δηλαδὴ

ἡ κρίσις ἀληθείας δὲν εἶνε καὶ κατ' ἀνάγκην ὡραία· μάλιστα δυνατόν γὰρ εἶνε καὶ τὸ ἀντίθετον. Καὶ ἀπομένει οὕτω ἡ ὡραιότης ὡς ὁ μόνος σκοπὸς ὁ ὁποῖος ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεώς του δικαιολογεῖ ἑαυτόν. Παρ' ὅλα ταῦτα εἶνε ἀνυπολόγιστος καὶ τεραστία ἡ σημασία τῆς ἀληθείας διὰ τὴν προώθησιν τοῦ ὡραίου, ἡ σχέσις τῆς ἀληθείας εἶνε ὁ ἀπλούστερος καὶ κατ' εὐθεΐαν τρόπος πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἁρμονίας. Καὶ ἐν τούτῳ ἐγκεῖται ἡ δύναμις τῆς ἀληθείας· χωρὶς τὸ κάλλος ἡ ἀλήθεια δὲν εἶνε οὔτε καλὴ οὔτε κακὴ· ἡ ἀλήθεια ἔχει ἀξίαν ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας τοῦ κάλλους.

Ἡ καλλιτεχνία εἶνε ἡ σκόπιμος προσαρμογὴ τοῦ φαινομένου εἰς τὴν πραγματικότητα· ὁ σκοπὸς οὗτος εἶνε ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ κάλλος· ἅμα λείπει ἐν ἑκ τῶν δύο ὁ σκοπὸς ἐπιτυγχάνεται ἀτελῶς· ὅταν ὁμοῦ εὐρίσκονται ἠνωμένοι καὶ οἱ δύο παράγοντες τότε ἔχομεν τελειότητα τῆς καλλιτεχνίας. Ἡ συνειδήσις εἶνε ὁ παράγων τῆς πείρας ὁ ὁποῖος καθιστᾷ δυνατόν τὴν καλλιτεχνίαν· ἀλλ' ἡ καλλιτεχνία ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν διαυγῆ συνειδήσιν εἶνε μόνον μία εἰδικὴ περίπτωσις μιᾶς γενικωτέρας καλλιτεχνίας ἡ ὁποία εὐρίσκεται διάχυτος εἰς τὰς μὴ ἐνσυνειδήτους ἐνεργείας τῆς ἀνθρωπίνης πείρας. Ἡ οὐσία τῆς καλλιτεχνίας εἶνε νὰ εἶνε τεχνητὴ· ἡ τελειότης ὁμοῦ ἐγκεῖται εἰς τὸ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν φύσιν χωρὶς νὰ παύῃ νὰ εἶνε καλλιτεχνία· μὲ ἄλλας λέξεις ἡ καλλιτεχνία εἶνε ἡ παιδεία τῆς φύσεως. Καὶ οὕτω, ἐν γενικωτέρᾳ σημασίᾳ, λέγομεν ὅτι ἡ καλλιτεχνία εἶνε ὁ πολιτισμὸς, διότι πολιτισμὸς δὲν εἶνε παρὰ ἡ ἐπιδίωξις τῆς· ὅσον ἐνεστὶ μεγαλειτέρας τελειότητος τῆς ἁρμονίας. Τὸ ἀνθρώπινον σῶμα εἶνε ὄργανον διὰ τὴν δημιουργίαν καλλιτεχνίας ἐν τῇ ζωῇ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς· ἡ ἀφετηρία λοιπὸν τῆς τόσο ἐξελιγμένης ἀνθρωπίνης καλλιτεχνίας πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ μεταξὺ τάσεων καὶ ἐπιθυμιῶν τὰς ὁποίας γεννοῦν αἱ φυσιολογικαὶ λειτουργίαι τοῦ σώματος. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ καλλιτεχνία συνίστανται εἰς τὴν ἐνσυνειδήτην ἐπιδίωξιν τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ κάλλους· δι' αὐτῶν ἡ πεπερασμένη συνειδήσις τῆς ἀνθρωπότητος ἰδιοποιεῖται τὴν ἄπειρον γονιμότητα τῆς φύσεως.

Πλὴν τῆς ἀληθείας, τοῦ κάλλους καὶ τῆς καλλιτεχνίας ὁ συγγραφεὺς φρονεῖ ὅτι μία πεπολιτισμένη κοινωνία πρέπει νὰ ἔχῃ δύο ἀκόμῃ ἰδιότητας· γαλήνην, ὄχι πολιτικὴν ἀλλὰ ψυχικὴν καὶ πνεῦμα ἐξευρενητικόν, ἐπιζητοῦν τὸ νέον ἔστω καὶ ἂν ὀδηγεῖ πολλάκις εἰς περιπετείας. Ὡς τύπος τοῦ πολιτισμοῦ θεωρεῖται ὁ τῶν ἐλλήνων καὶ τῶν ῥωμαίων κατὰ τὰς καλειτέρας αὐτῶν ἐποχάς. Καὶ ὁμοῦ ὁ τρόπος οὗτος τοῦ σκέπτεσθαι ἔχει ἓνα σπουδαῖον μειονέκτημα· διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν κυττάζομεν πρὸς τὰ ὀπίσω ἐνῶ ὁ κόσμος προχωρεῖ πρὸς νέον τρόπον ζωῆς, καὶ ἀφ' ἑτέρου περιοριζόμεθα εἰς ἓνα μόνον τύπον κοινωνικῆς τελειότητος. Οἱ Ἕλληνες ὅταν ἔπλαττον τὸν πολιτισμὸν των δὲν ἐκύτταζαν ὀπίσω τους ἀλλὰ πάντοτε ἐμπρός των. Τὰ μεγάλα κατορθώματά των, τὰ κατορθώματα τοῦ παρελθόντος ἦσαν δι' ἐκείνους τὸ νέον, ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῶν «περιπετειῶν των». Εἶνε ἀδύνατος ἡ

στατική διατήρησις οἰασδῆποτε τελειότητος. Ἡ ἀνθρωπότης ἢ προχωρεῖ ἢ ὑπισθοδρομεῖ· ἢ ἀπόλυτος συντηρητικότης εἶνε ἀντίθετος πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ Σύμπαντος. Ἡ θεωρία αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τριῶν μεταφυσικῶν ἀρχῶν. Ἡ πρώτη εἶνε ὅτι αὕτη ἡ οὐσία τῆς πλήρους πραγματικότητος εἶνε κᾶτι ποῦ γίγνεται διαρκῶς καὶ παρέρχεται : οὐδέποτε μένει στάσιμον. Ἡ ἀντίθετος ἔννοια τοῦ στατικοῦ καὶ ἀκινήτου ὑφείλεται εἰς τὸν Πλάτωνα μὲ τὰς ὑπερκοσμίους καὶ ἀκινήτους Ἰδέας του, καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλην μὲ τὴν ἀκίνητον πρωταρχικὴν του οὐσίαν τὴν δεχομένην πᾶσαν ποιότητα. Ἡ δευτέρα ἀρχὴ εἶνε ὅτι κᾶθε πραγματικὸν συμβεβηκὸς εἶνε κατὰ τὴν ἰδίαν του φύσιν πεπερασμένον· δὲν ὑπάρχει σύνολόν τι τὸ ὅποσον νὰ ἀποτελῇ τὴν ἄρμονίαν ὅλων τῶν δυνατῶν τελειότητων. Ὅ,τι πραγματοποιεῖται ἀποκλείει αὐτομάτως πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἀλλὰ δὲν ἔγινε. Ὑπάρχουν συνεπῶς πολλὰ καὶ δυνατὰ τελειότητες μὴ ἐπιδεκτικαὶ συνδυασμοῦ ἢ συνυπάρξεως, πραγματοποιούμεναι ἀπὸ διαφόρους πολιτισμούς. Ἀμα ὁμως φθάσῃ ὁ πολιτισμὸς εἰς μίαν τοιαύτην τελειότητα δὲν τοῦ εἶνε δυνατόν νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ στάσιμος· ἢ συνήθεια διαδέχεται τὴν δημιουργικότητα καὶ ἐπέρχεται ἢ παρακμὴ καὶ βραδεῖα κατάπτωσις, Ἐκτὸς ἐὰν δὲν ἔχουν ἐξαντληθῇ αἱ δημιουργικαὶ πηγαὶ τῆς πρωτοτυπίας καὶ ἐξ αὐτῶν διὰ μεταβολῆς ἐπέλθῃ μετάστασις εἰς ἄλλον τύπον τελειότητος. Ἡ τρίτη δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτομικότητος· εἶνε αὕτη ἡ θεωρία τῆς ἄρμονίας τὴν ὁποίαν παραβλέπει τόσον πολὺ ἢ νεωτέρα ἐποχὴ ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν αἰσθησιαρχίαν. Κατὰ τὸν κ. Whitehead ἡ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντύπωσις παρὰ τὴν σπουδαιότητά της ὡς πρὸς τὴν συνείδησιν ἀνήκει εἰς τὸ ἐπιπόλαιον μέρος τῆς πείρας, ἐνῶ τὰ καθ' ἕκαστον πραγματικὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος εἶνε εἰς τὴν βάσιν τῆς ἀμέσου πείρας μας ἐν τῷ παρόντι : ἀποτελοῦν τὴν πραγματικότητα ἀπὸ τὴν ὁποίαν πηγάζει τὸ καθ' ἕκαστον συμβεβηκός, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀντλεῖ τοῦτο τὴν αἰσθηματικὴν του χροιάν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀντλεῖ τὸν σκοπὸν πρὸς τὸν ὅποσον κατευθύνει τὰς κλίσεις του. Ἐὰ οὕτω κληρονομικῶς μετεβιβαζόμενα εἰς ἡμᾶς καθ' ἕκαστον συμβεβηκότητά κυριαρχοῦν τῆς ζωῆς μας, ἡ δὲ μεγάλη ἄρμονία εἶνε ἡ ἄρμονία τῶν αἰώνιων αὐτῶν ἀτομικότητων ποῦ συνέχονται ἀμοιβαίως διὰ τῆς ἐνότητος τοῦ βήθους τὸ ὅποσον περιλαμβάνει τὸ πλῆθος τῶν μὴ διακεκριμένων συμβεβηκότητων τῶν ἀποτελούντων τὸ περιβάλλον μὲ τὸν ἀκαθόριστον αἰσθηματικὸν τόνον του. Τὸ φαινόμενον εἶνε δημιουργημὰ τῆς καλλιτεχνίας ἐξηγμένον ἐκ τῆς πρωταρχικῆς αὐτῆς πραγματικότητος, δημιουργημὰ τὸ ὅποσον πρέπει εἰς τὸν παρατηροῦντα νὰ γεννᾷ τὴν ἐντύπωσιν ἀθανάτων ἀτόμων ὡς ἐκ τῆς βαθείας αἰσθηματικότητος ποῦ θὰ διεγείρει.

Παρὰ τὴν παρουσίαν τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων τεσσάρων παραγόντων εἰς τὴν πεπολιτισμένην κοινωνίαν, φαίνεται σὰν νὰ λείπη κᾶτι ἓνα εἶδος ἄρμονίας τῶν ἄρμονιῶν ἢ ὁποία νὰ ἀποκλείῃ ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ πολιτισμοῦ τὸν ἀνήσυχον Ἐγωτισμὸν μὲ τὸν ὅποσον πολλάκις ἐπέ-

διώχθησαν ἐκεῖνοι. Αὐτὴν τὴν ἁρμονίαν τῶν ἁρμονιῶν ἀποκαλεῖ ὁ συγγραφεὺς «ἡρεμίαν» (εἰρήνην) τῆς ὁποίας ἔργον εἶνε νὰ καταπραΐνη τὴν καταστρεπτικὴν ταραχώδη διάθεσιν καὶ νὰ συμπληροῖ τὸν πολιτισμόν. Ἡ ἡρεμία δὲν εἶνε ἀρνητικὸν στοιχεῖον, εἶνε ἐκτάκτως θετικὸν τοιοῦτον τὸ ὁποῖον ἐπιστέφει τὴν ζωὴν καὶ κίνησιν τῆς ψυχῆς ἢ ἀκριβέστερον: διατηρεῖ τὰς πηγὰς τῆς ἐνεργείας καὶ ταυτοχρόνως κυριαρχεῖ αὐτῶν πρὸς ἀποφυγὴν παρεμβάσεων ποῦ παραλύουν τὴν ἐνέργειαν. Ἡ ἡρεμία κατὰ ταῦτα φέρει μεθ' ἑαυτῆς μίαν ὑπέρθασιν τῆς προσωπικότητος. Τὴν ἐννοίαν τῆς ἡρεμίας ἀντιλαμβάνομεθα καλλίτερον ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὰς τραγικὰς περιστάσεις ποῦ εἶνε συνυφασμέναι μετὰ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. Ἡ ἡρεμία κατανοεῖ τὴν τραγωδίαν ἢ ὁποῖα πάντοτε ἀποκαλύπτει ἐν ἰδεώδεις διότι δεικνύει τί ἠδύνατο νὰ εἶνε καὶ δὲν εἶνε, καὶ τί δύναται νὰ εἶνε. Αὐτὸ τὸ αἶσθημα τῆς χρησιμότητος τῆς τραγωδίας τῆς ζωῆς τὸ ἐννοεῖ ἡ ἡρεμία.

Ἡ νεότης ἀντιλαμβάνεται εὐκολώτερον τὴν ἡρεμίαν ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ τὴν ἁρμονίαν τῶν λειτουργιῶν τῆς ψυχῆς πρὸς τοὺς ἰδεώδεις σκοποὺς ποῦ κεῖνται πέραν πάσης προσωπικῆς ἱκανοποιήσεως. Ὁμοίως ἡρεμίαν γεννᾷ ἢ συμμόρφωσις πρὸς ἰδεώδη κείμενα πέραν τῶν περιορισμένων ἀνθρωπίνων μέσων, τὰ ὁποῖα ἰδεώδη εὐρίσκομεν διατυπωμένα εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ τοὺς θρησκευτικοὺς θεσμοὺς τῶν κοινωνιῶν. Εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ἡρεμίας περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἐπίτευξις τῆς ἀληθείας δηλαδὴ ἡ ἐπίτευξις ἐκείνη τῆς ἁρμονίας τῆς ὁποίας αἱ ἐσωτερικαὶ ἀμοιβαῖαι σχέσεις συνεπάγονται ἀλήθειαν.

Γενικαί τινες παρατηρήσεις ποιητικώτατα διατυπούμεναι ἐν σχέσει πρὸς τὴν τελειοποίησιν τοῦ πολιτισμοῦ κλείουν τὸ ἐκτάκτως ἐνδιαφέρον τοῦτο βιβλίον.

M. T.